

MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING MA'NAVİY-MA'RIFIY FAOLIYATI

M.A.Raxmedova – *tayanch doktorant*

Urganch davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: ilm olish, ilmiy munozaralar, dunyoqarash, tavoze va odob, matonat va sabr, zavq-shavq, tafsir ilmi, ta'lim, ilm-fan, nodonlik, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy hayot, siyosat subyekti, diniy, siyosiy ixtiloflar, davlat amaldorlari.

Ключевые слова: обучение, научные дискуссии, мировоззрение, смирение и манеры, настойчивость и терпение, удовольствие, наука толкования, образование, наука, невежество, духовно-просветительская, культурная жизнь, политический субъект, религиозные, политические разногласия, государственные чиновники.

Key words: learning, scientific discussions, worldview, humility and manners, perseverance and patience, pleasure, science of interpretation, education, science, ignorant, spiritual and educational, cultural life, political subject, religious, political conflicts, public officials.

Mamlakatimizda ma'rifatparvar allomalarning ma'naviy merosini chuqur tadqiq etish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, yoshlarning ongu tafakkuri hamda dunyoqarashini yuksaltirish, barkamol avlodni tarbiyalashga oid islohotlar izchillik bilan amalga oshirilmoqda. "Davriy farzandlarini yuksak fazilatli insonlar etib tarbiyalash o'sha zamon ma'rifatparvarlarining hayotiy va fuqarolik e'tiqodiga aylandi. Bu orzu Mashrab va Komil Xorazmiy, Munis va Ogahiy, Berdaq va Ajiniyoz, Ahmad Donish singari ma'rifatparvarlarni uyg'otdi. Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Nodira va Dilshodi Barno, Anbar Otin asarlarida o'z ifodasini topgan bilim va ma'rifatga intilish g'oyalari mujassam bo'ldi" [1]. Shu bois, az-Zamaxshariyning zamonaviy yoshlarni axloqiy tarbiyasiga oid qarashlari, jamiyat boshqaruvi, davlatchilik tuzumiga oid g'oyalarining fuqarolarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga mos yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalashdagi o'rni pedagogik tahlil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ayniqsa, Abul-Qosim Mahmud az-Zamaxshariy ta'limotidagi yoshlarni yuksak ma'naviy-axloqiy g'oyalar asosida tarbiyalash, ularni halol va adolatli qilib tarbiyalashga doir qarashlari yurtimizda barqaror taraqqiyotni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Mutafakkirning hayoti va ijodiga murojaat qiladigan bo'lsak allomaning to'liq ismi Abul-Qosim Mahmud ibn Umar ibn Muhammad ibn Ahmad bo'lib u hijriy 467-yilda rajab oyining yigirma yettinchisida chorsanba kuni (milodiy hisobda 1075 yilning 19-martida) Xorazmning katta qishloqlaridan biri Zamaxsharda tavallud topgan [5]. Ya'ni, uning o'zi ham shunday yozadi: «Faqir, Xorazm qishloqlaridan biri Zamaxsharda tavallud topganman» [6]. Ba'zi bir tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra va az-Zamaxshariyning g'azal va qasidalariga asoslanib, uning yoshligi va oilasi haqida muayyan tasavvurga ega bo'lish mumkin. Uning oilasi qishloqda taqvo va halollik bilan o'rnatilgan bo'la oladigan darajada edi. Az-Zamaxshariyning otasi unchalik badavlat bo'lmasada, lekin o'z davrining savodli, ancha taqvodor, diyonatli kishisi bo'lgan. U aksar vaqtini Qur'oni Karim tilovati bilan o'tkazardi. Zamaxshardagi bir masjidida imomlik ham qilgan. U xulq-atvori yaxshi, shirinsuxan va g'oyatda muruvvatli kishi bo'lib, bu fazilati bilan el orasida katta hurmat e'tibor qozongan. O'z oilasi a'zolarini ham shu yaxshi xislatlar bilan tarbiyalashga harakat qilardi. Shu sababli ham uning oilasi jamoat oldida aytib o'tganimizdek barcha kishilarga o'rnatilgan bo'lgan.

U shahardan-shaharga, mamlakatdan mamlakatga o'tib, ilm izladi. Zamonasining eng oldi olimlari qo'lida tahsil ko'rdi. Ilm istagida Nishopurga keldi va shu yerda anchagacha qo'nim topdi. Shu yerda ad-Domg'oni bilan uchrashdi [3]. So'ng yana Buxoro va Xurosonga qaytdi [7].

Az-Zamaxshariy Xurosonni, undagi siyosiy hokimiyat subyektlari-davlat arboblari madh qildi, ularga atab qasidalar bitdi. Bu arboblardan ba'zilar bilan yaqindan tanishdi. Ulardan biri saljuqiylar Toj-ud-Davlaning noibi

Mujiyr-ud-Davla Abul-Fath Ali ibn al-Urdustoni edi. U o'z davrining mashhur kotiblaridan hisoblangan. Az-Zamaxshariy o'zining eng yaxshi asarlaridan biri bo'lgan «Sharhu abyati Sibavayh» («Sibavayh baytlarining sharhi») va «Al-Anmuzaj fi-n-Nahv» («Grammatikadan namunalar») nomli asarlarini unga bag'ishlab yozdi. Xurosondan chiqib Isfahonga – saljuqiylar podshohi Abul-Fath Malikshoh huzuriga yo'l oldi. Unga atab avvalroq keltirib o'tilgan qasidani bitadi. Bundan tashqari o'sha davrning mashhur shaharlaridan biri Marvga boradi [2]. U Xurosonning ko'plab shaharlarida bo'ldi. Ilm olish bilan birga ko'plab ilmiy munozaralarda qatnashgan. Balog'at yoshiga yetgungachalik bo'lgan umri uning dunyoqarashini shakllantirdi. U o'n yoshidan yigirma besh yoshigacha bo'lgan umrini to'liq ilm olish uchun sarfladi. Barcha imkoniyati va quvvatini bu yo'lga baxshida etdi. Az-Zamaxshariy ilm istab bir joyda muqim bo'lib qolmadi. U tinimsiz shahar-madina, yurtma-yurt yurib, zamona shayxlari, olimlari bilan suhbat qurdi, kerakli joylarini yodlab, ayrimlarini yozib oldi. U zamona yagonalari oldida tavoze va odob bilan o'tirar, ularning hurmatini joyiga qo'yar, o'zi bilmagan narsalarni bilib olishga intilar va bu ishda katta matonat va sabr ko'rsatar edi. O'ziga keraklisini olardi-yu, boshqasiga ketardi. Ilmga bo'lgan zavq-shavq shunchalik ulkan ediki, hatto bu zavq uni keksaligida ham tark etmagandi. Keksayganida ham misrlik Abu Mansur Nasrdan adabiyotni o'rganib, unga tafsir ilmidan ta'lim bergan edi [4].

Alloma ilmning jamiyatdagi o'rni, barkamol va komil insonlarni tarbiyalashdagi ahamiyatini tushunib yetdi. Uning ta'kidlashicha, ilgari zamonlarda ilm-fan qadrlangan, olimlar «podshohlardan o'z og'irliklari barobar oltin hadya» olganlar, keyingi davrlarda ilmning qiymati kamayib, «nodonlar olimlardan ortiq ko'riladigan bo'lib qoldi».

Az-Zamaxshariy pedagogik qarashlarida nodonlik, johillik va savodsizlikni qattiq tanqid qiladi, ularni insonning eng tuban illatlaridan hisoblaydi. «Ilmli bo'lish bir baland toqqa chiqish kabi ko'p mashaqqatlidir, deydi u, lekin undan tushish osondir, johilligini nodonlik bulog'i chuqur chashma misoli bo'lsa-da, biroq u ko'p qiyinchiligi azoblarga giriftor qiladi».

Allomaning ma'naviy merosini kuzatar ekanmiz o'z ustozlari haqida ko'p ma'lumot qoldirmagan. Negaki, aynan ular o'sha davr ma'naviy-ma'rifiy, madaniy hayotining elitalari hisoblanib, siyosat subyektlari, boshqaruv apparati xodimlari faoliyatini muvofiqlashtirish turli diniy, siyosiy ixtiloflarning oldini olishda davlat amaldorlari oldida muayyan mavqega ega edilar. Bundan tashqari, ular nafaqat o'z davrlari balki keyingi davr insoniyat tafakkuri rivojiga munosib hissa qo'shgan allomalardan hisoblanishadi. Az-Zamaxshariy qayerda va qaysi shaharda bo'lmasin o'sha yerning yirik olimlari bilan uchrashar, qizg'in munozaralar olib borar, ular bilan do'stona munosabatda bo'lardi. Bu bahslar va munozaralar paytida az-Zamaxshariy insof va adolat yuzasidan ish tutardi.

Shubhasiz, alloma dunyoqarashida zamon voqea-hodisalariga, undagi siyosiy hokimiyat subyektlari faoliyatiga nisbatan baho berishda o'z ustozlari tafakkur tarzidan iqtibos olib ularga ergashganligi sezilib turadi. Az-Zamaxshariyning ustozlaridan biri – o'z davrining mashhur faqih, mu'taziliy-mutakallimlarning diniy-g'oyaviy rahbarlaridan hisoblangan Abu Sa'd al-Jashamiy al-Bayhaqi (1022-1073) bo'lgan. U zaydiy mu'taziliylardan bo'lib, az-Zamaxshariy uni o'ziga ma'naviy ustoz deb bilgan. Uning asarlarini qunt bilan o'rgangan va o'z e'tiqodini uning g'oyaviy tamoyillari bilan shakllantirgan. U mazkur shaxsga nisbatan o'z ehtiromini o'zining «Al-Kashshof» nomli tavsirini uning «At-Tahzib» nomli tavsirining uslubiga monand tarzda yozish bilan tasdiqladi [5]. U umrining oxirgi o'n yilligida mashhur tavsiri «Al-Kashshof»ni yozishga kirishdi va juda qisqa davrda 1133-1135-yillarda tamomladi. «Tavsirni nihoyasiga yetkazishi bilan «Rabi' ul-abror» («Yaxshilar bahori»)ni, undan so'ng «Asos ul-balog'a» («So'z san'ati asosi»)ni, so'ngra «A'jabul ajab fi sharhi lomiyati-l-arab» («Arabcha lom harfini sharhlashdagi ajoyibotlar») nomli kitoblarini ta'lif etadi.

Makka amirining az-Zamaxshariyga nisbatan tutgan pozitsiyasi shu narsani anglatadiki, ijtimoiy subyektga ko'rsatiladigan alohida e'tibor shu subyektning ijtimoiy imkoniyatlarini rivojlantirish uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Abu-l-Qosim Mahmud az-Zamaxshariy barakali ijodidan so'ng yana vatani Xorazmga qaytishni xohladi, biroq uning qaysi yilda Xorazmga qaytgani noma'lum. Bir narsa aniqki, u Makkadan qaytayotganida Bag'dodda 533 hijriy (milodiy 1139) yilda bo'ldi.

Uning «Navobig' ul-kalim» risolasida ilm hunar egallash, go'zal fazilatli xulq-odobli, barkamol insonni tarbiyalash to'g'risidagi fikrlari ko'p. U insondagi salbiy illatlarni qoraladi. Olimning fikricha, odamning botiniyu zohiri, diliyu tili bir bo'lishi kerak, shundagina

u saxiy va salim bo'ladi. «Odamlar ichidagi eng yaramasi xasisidir, ularning ichidagi eng yalqovi-pastkashidir», «Takabburlik hech bir kimsaning qadr-qimmatini va ulug'vorligini ziyoda qilmaydi, u bor-yo'g'i dovul ichidagi shamoldan boshqa narsa emas», deydi mutafakkir. Ayniqsa, az-Zamaxshariy nopok, gerdaygan, bilimsiz takabbur odamlarni tanqid ostiga oladi. «Ezgulik, xayrli ishlarga astoydil kirish, ularni paysalga solib, keyin qilarman, degan o'ylardan voz kech, shayton yo'ldan uradigan shoshma-shosharlik bilan emas, tafakkur va idrok bilan ish tut», - deb ularni savob va solih ishlarni qilishga undaydi.

Az-Zamaxshariy ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan uzoqlashgan shaxs sifatida vataniga qaytdi. Biroq, u olim sifatida beqiyos shuhratga, cheksiz hurmat-e'tiborga burkandi. Xorazm faxriga aylandi. U umrining oxirigacha shu yerda yashab, 1144-yilda Urganchda vafot etdi [3]. Vatandoshimiz umri davomida, mazmun va mohiyati jihatidan samarali ijod qildi. U o'zining asarlari bilan nafaqat Islom olami uchun kerakli, balki umumjahon ahamiyatga molik qimmatli ma'naviy gavharlarini yaratdi. Kelgusi avlodlar uchun munosib ilmiy meros qoldirdi.

Xullas, alloma, o'z davrining insonparvar mutafakkiri bo'lgan, axloqiy qarashlarida inson shaxsi va uning fazilatlarini yuksaklikka ko'targan, insoniy qadriyatlarga katta o'rin bergan. Uning ta'lim-tarbiya, xulq-odob to'g'risidagi ibratomuz so'zlari, pand-nasihatlar, o'g'itlari mamlaktimizda barkamol va yetuk insonni tarbiyalashga yordam berishi shubhasizdir. Allomani ma'naviy merosi nafaqat yoshlarni u har bir kattayu-kichik auditoriya o'quvchisini o'ziga jalb etadi. Aynan shuning uchun mutafakkirlarimizning ma'naviy merosini bugungi kunda yosh avlodga yetkazishda turli xil innovatsion va pedagogik texnologiyalar qo'llash orqali ularda vatanparvarlik, gumanizm hamda axloqiylik xususiyatlarini shakllantirishimiz bugungi kunning dolzarb talablaridan biridir.

Adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент: "О'zbekiston", 2021. 18-б.
2. Абдулкарим ас-Самъоний. Насабнома (Ал-Ансоб). – «Бухоро» нашриёти, 2003. 131-б.
3. Ас-Суютий. Бағъату-л-вуъат. – Қоҳира: Дару-с-сақофа, 1982. 1. 388-б.
4. Ибн Халликон. Вафаяту-л-аъян. - Қоҳира: Дару-с-сақофа, 1978. 2. 107-б.
5. Муртазо Оятуллозода аш-Шерозий. Аз-Замахшарий луғавийян ва муфассиран. – Қоҳира: Дару-с-сақофа, 1977. 82-90-б.
6. Ёкут ал-Ҳамавий. Муъжаму-л-булдон. – Қоҳира: Дару-с-сақофа, 1980. 400-б.
7. Ёкут ал-Ҳамавий. Муъжаму-л-удаба. - Қоҳира: Дару-с-сақофа, 1980. 152-б.

REZYUME. Mazkur maqolada az-Zamaxshariyning hayoti va uni ma'naviy merosi pedagogik jihatdan tahlil etilib, unda allomani yoshlik davrida bilim va ilmni egallashda tinimsiz shaharma-shahar, yurtma-yurt yurib, zamona shayxlari, olimlar bilan suhbat qurganligi, kerakli joylarini yodlab, ayrimlarini yozib olganligi hamda pedagogik qarashlarida nodonlik, johillik va savodsizlikni qattiq tanqid qilganligi borasida fikrlar bayon etiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется жизнь и деятельность аз-Замахшари с точки зрения педагогического содержания духовного наследия, который в юности непрестанно путешествовал из города в город, из страны в страну с целью приобретения знаний и науки, беседовал с современными ему шейхами и учёными, резко критиковал невежество и неграмотность.

SUMMARY. This article analyzes the life and work of az-Zamakhshari from the point of view of the pedagogical content of the spiritual heritage, who in his youth constantly traveled from city to city, from country to country in order to acquire knowledge and science, talked with contemporary sheikhs and scientists, sharply criticized ignorance and illiteracy.

MUSIQA O'QITUVCHISINING HAR TOMONLAMA KOMPETENTLIK TALABLARI

S.E.Romanova – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: mahorat, musiqiy faoliyat, san'at, istedod, musiqa asbobi, musiqiy did, musiqiy-tarixiy bilimlar, nazariya, ijodiy qobiliyat, dunyoqarash, nutqiy ravonlik.

Ключевые слова: мастерство, музыкальная деятельность, искусство, талант, музыкальный инструмент, музыкальный вкус, музыкально-исторические знания, теория, творческие способности, мировоззрение, беглость речи.

Key words: mastery, musical activity, art, talent, musical instrument, musical taste, musical-historical knowledge, theory, creativity, worldview, fluency.

Mamlakat ta'lim sohasi rivojida pedagogik kadrlarni har tomonlama salohiyatli, bilimli, zamon talablariga mos

tarzda tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Yangi O'zbekiston, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishda o'z yo'lini